

ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՐԵՎԱՆԻ

ՄԱՅԻՍ

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Սեպտեմբեր 10 թվականը կէս տարվանը 6 բուր.
Առանձին համարները 5 կողմնակի.

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցեն. Тифлиси, редакция «Мшакъ».
Կամ Tiflis, Rédaction «Mschak».
Տէլէֆոն № 253.

Պատկերները բաց է առաւտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տոն օրերէն).

Յայտարարութիւնը ընդունվում է ամեն լիզուով.

Յայտարարութիւնները համար վճարում են
իւրաքանչիւր տողատեղին 10 կողմնակի.
Տէլէֆոն № 253.

Մայիսի 6 ին հանգիստ հոգին աւանդեց գնդապետի այրին

ԿԱՏԱՐԻՆԷ ՏԻՐ-ԲԱՐՍԵՂԵԱՆԸ

Նատալիա Տէր-Բարսեղեանը, Աննա Մանգինեանը և Մեղրաք Մանգինեանը խնդրում են ազգականներին և բարեկամներին յարգել հանգուցեալի յիշատակը: Ամբողջ մայիսի 9-ին, երեկոյան ժամը 7-ին: Յուդարկաւորութիւնը (բժշկապետ Քաթանեանի տնից—3. Могинский типикъ) մայիսի 10-ին (երեքշաբթի), առաւտեան ժամը 10-ին, Աւետեաց (Չգրաշէնի) եկեղեցին, իսկ այնտեղից. Ս. Ղիվանքի գերեզմանատունը:

ԲՈՎԱՆԻՆԻՍՏԻԿԱՆ

Պատկերները բաց է առաւտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տոն օրերէն).

ՍԵՐԱՅԻՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Մեր բաժանուի ի մի որոշ թիւ անհն տարի ամառային ամիսներում փոխում է հասցէները, որովհետեւ ամառային տեղափոխվելու պատճառով ցանկանում է լրագրի ստանալ ժամանակաւորապէս հաստատված տեղերում: Սակայն բաժանորդները կողմից ազդարարութիւնները մենք ստանում ենք առհասարակ բաւական ուշ, այնպէս որ լրագրի համարները մի որոշ թիւ գնում է նախկին հասցէներով, իսկ ամառային գնացողը ցանկութիւն է յայտնում, որ նրան ուղարկեն նոյն այդ համարները դէպի նրա նոր բնակատեղը: Երբ որ խմբագրատանը կայ աւելորդ համարների պաշար, մենք աշխատում ենք բաւարարութիւն տալ ցանկացողներին, բայց շատ անգամ անցանկալի լինում այդ անհետ: Բացի այդ՝ ամառային գնացող բաժանորդների մի մասը մոռանում է ապագայում գրեթէ լրագրի դարձեալ ուղարկվի նախկին հասցէով և այդ պատճառով մի քանի շաբաթներ լրագրի գնում է տրված հասցէով և սխալ ուշ ստանում ենք ազդարարութիւն, թէ պէտք է դադարեցնել եղած հասցէն և վերանորոգել հինը:

Պատկերները բաց է առաւտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տոն օրերէն).

Պատկերները բաց է առաւտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տոն օրերէն).

ՇԻՆԻՆԻ ՅԵՐԱՏԱԿԻՆ

Այսօր, Թիֆլիսի Արարատական ընկերութեան դահլիճում նշանակված է գրական-երաժշտական մի ջերեկոյթ Շիլլերի յիշատակին նրա մահվան հարիւրամեակի առթիւ:

Շիլլերը համաշխարհային այն անուններից մէկն է, որոնց գործունէութիւնը արձագանք է գտնում իրանց հայրենիքից հեռու գտնվող երկրներում, առաջ բերելով վայրաբարական ոգևորութիւն և հոգեկան միջնորդութիւն:

Գերմանական բանաստեղծական տաղանդի այդ պարծանքը վաղուց է ծանօթ հայ գրականութեան: Յիսուսական թուա-

կանների սկզբում «Հիւսիսային» ամսագրի էջերում լոյս տեսած Շիլլերի երկերի թիւերը ինքնին գրական շնորհի սիրտը: Այնուհետև ժամանակ առ ժամանակ լոյս էին տեսնում նրա խոշոր գրութեան թարգմանութիւնները:

Շիլլերի անմահ հեղինակութիւնները գիտաւոր թարգմանիչը մեզ օտո եղել է Գեորգ Բարխուդարեանը, որ իր գրական աշխատանքի մեծագոյն մասը նուիրել է գերմանական հանճարի ուսումնասիրութեան: Շիլլերի կեանքի և գործունէութեան մանրամասն նկարագրութիւնը առեց հայ գրականութեան Ս. Թադեւոսեան երկու հատոր մի աշխատութեան մէջ, որ լոյս տեսաւ երկու տարի սրանից առաջ, ճիշտագործ պատկերներով և կարևոր բացատրութիւններով:

Շիլլերի բնական գրութեանը շատ անգամ դրվել են հայկական բնի վրա ոչ միայն Թիֆլիսում, այլ և գաւառներում:

Այն մաքուր իդէալականութիւնը, որ արտայայտում են Շիլլերի գրութեանը, այն լայն մարդասիրական հայեացքները, որ նա քարոզում է մարդկանց, այն ազատասիրական ոգին, որով համակված են նրա գրչից բխած ստեղծագործութիւնները, դարձնում են նրան ազգերի սիրելի: Եւ «Օրէնանի կոյս», «Դոն-Կարոս», «Աւագակներ» և ուրիշ նշանաւոր գործերի անմահ հեղինակը միշտ մեծ երախտադիրութեամբ կը յիշվի ոչ միայն իր սեփական հայրենիքում, այլ և հայ հասարակութեան շրջաններում:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՌՈՒՄԻ ՀԱՅՏԵՐԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ԱՌՈՒՐՈՒՄ
ՈՒՌՄԱՍՏԱՆՈՒՄ
(Պատմական տեսութիւն *)

I
Ռուսաստանում կաթոլիկ հայերի հոգևոր վարչութեան հարցը Վրաստանի միացման թուականից չէ սկսվում: Հայ-կաթոլիկներ ոչ անշուշտ թուով ապրում էին Լեհաստանում, Խրիմում, Աստրախանում և հիւսիսային Կովկասում (Մոզդուլում): Այն ժամանակ նրանք երթարկված էին Լեմբերգի (Լեհաստանում) հայ-կաթոլիկ արքեպիսկոպոսին Ռուսաց կաթոլիկութիւնը նրանց անցրել վաղուց սկսել էր հոգար: Լեհաստանի ասալին բաժանումից յետոյ Լեմբերգն անցաւ Աստրախային, ուստի 1784 թ. փետրվարի 28-ին արձակված կայսերական մի ուկազ հրամայում էր Մոզդուլով քաղաքում հիմնել հայ-կաթոլիկների հոգևոր ղեկավար, իսկ մինչև այդ հաստատվելը եկեղեցական կրթութիւն ստանալ ցանկացող պատանիներին ուղարկել Լեմբերգի հայ-կաթոլիկներին կուլէժը: Բայց երբ 1793 թ. Լեհաստանի երկրորդ բաժանումից յետոյ Կամենեց քաղաքը ևս անցաւ Ռուսաց ձեռքը, Ռուս կաթոլիկութիւնը որոշեց 1806 թ. իր հպատակութեան մէջ մնացածների համար հիմնել յատուկ «հայ-կաթոլիկ թեմ» (Армяно-католическая епархия):

*) Այս տեսութիւնը կազմելու ևս ձեռքի տակ եմ ունեցել Վատիկանի, պրոպագանդայի, Կ. Պոլսի հայ-կաթոլիկ պատրիարքարանի և Անտոնիան Միաբանութեան ղեկավարներից հանված վաւերագրերի պատճեններ: Օգտված եմ նոյնպէս «Кавк. Арх. Ком.» աղբիւրից:

Այս կարգադրութեան վրա Մոզդուլի լատին միտրոպոլիտը հանգամանքից օգտվելով ծրագրի կազմեց իր իշխանութեան տակ մարտինի հայ-կաթոլիկներին: Այս նպատակով նա առաջարկեց Ռուսական կաթոլիկութեան Կաթոլիկ լատին եպիսկոպոսին ընթերցական կամ օժանդակ-եպիսկոպոս (suffragant) նշանակել մի հայ վարդապետ և այս վերջինին յանձնել հայ-կաթոլիկներին հոգևոր վարչութիւնը: Մի և նոյն ժամանակ այդ պաշտօնի համար նա յանձնարարեց իր ձեռնաստեղծներից հայագրի Յովսէփ Բրիտտոֆորովի քահանային, որ արդէն ժողովրդագետ (curé) էր Մոզդուլում: Կաթոլիկութիւնը այս առաջարկութիւնը ընդունելով՝ Բրիտտոֆորովիին եպիսկոպոսացրեց հաստատեց և նրա ապրումսի համար էլ տարեկան 3000 ռուբլի յատկացրեց: Բայց միտրոպոլիտը ծրագրերը դրանով չէր վերջանում: Բրիտտոֆորովի, իբրև լատին եպիսկոպոսի օգնական, պարտաւոր էր նաև լատին ծէս գործածել, նա երթարկվում էր միտրոպոլիտին, որով «հայ-կաթոլիկ թեմը» մտնում էր միտրոպոլիտի իրաւասութեան տակ:

Այս բոլորը կատարվում էր առանց Հռոմի գիտութեան: Միև կողմից Լեմբերգի հայ արքեպիսկոպոսն էլ չէր կարող անտարբեր մնալ այս վիճակին և նա 1807 թ. փետրվարի 27-ին, Հռոմի իր գործակալ Բուլդինեան եպիսկոպոսի միջոցով գնացաւ Մոզդուլի միտրոպոլիտի այս վարմունքի դէմ: Նոյն հարցի առթիւ Բուլդինեան մի երկրորդ տեղեկագրի ներկայացրեց Վատիկանին 1808 թ. յուլիսի 6-ին: Պրոպագանդայի ժողովը գործի կարևորութիւնն ի նկատի առնելով, ընտելութիւն նշանակեց և ընտել կարգեց կարդինալ Անտոնէլլին, որը մանրամասն քննութիւնից յետոյ եկաւ այն եզրակացութեան, թէ իրօք Մոզդուլի «փառաւէր» (կարդինալ գործածած բառն է) միտրոպոլիտը Կաթոլիկ եպիսկոպոսի մի հայ-կաթոլիկ ընթերցական կամ օգնական-եպիսկոպոս նշանակելով, անշուշտ է կաթոլիկ հայերին Լեմբերգի հայ արքեպիսկոպոսի իրաւասութիւնից, թէ այդ ձևով Կաթոլիկ հայերի վրա լատինացի օժանդակ-եպիսկոպոս նշանակելու անհիմնեղ գործ է և թէ դրանով Ռուսաստանի միև կողմերում բնակվող հայերը (կաթոլիկ) մնում էին անտէր և անհովիտ:

Հռոմի Աթոռը ի նկատի առնելով այս գեղեցուկը և մի և նոյն ժամանակ հայ արքեպիսկոպոսի խնդրեք՝ գործը շտապեցնելու մասին, որոշում է Բրիտտոֆորովիին հաստատել ոչ թէ Կամենեցի լատին եպիսկոպոսի օգնական, այլ միայն հայ ծէսի եպիսկոպոս և անկախ կաթոլիկ Ռուսաստանի հայ-կաթոլիկներ վրա: Ըստ այսմ 1809 մարտ 22 թ. Լեմբերգի Կոնգրակ է արվում, որով Բրիտտոֆորովիին նշանակվում է «առաջնորդական փոխանորդ» Ռուսաստանի բոլոր կաթոլիկ հայերի համար (in armenos omnes catholicos qui Rossiae ditionis qua late patet finibus, continentar): Այս թղթի հիման վրա հայ-կաթոլիկ առաջնորդը ենթարկվում է ուղղակի Պրոպագանդային: Հռոմի այս որոշումից յետոյ կայսերական մի նոր ուկազ՝ 1810 յուլիսի 7 թ. ևս, հրամայում է «հաստատել Ռուսաստանում մի հայ-կաթոլիկ եպիսկոպոս և այդ պաշտօնը յանձնել Յովսէփ եպիսկոպոս Բրիտտոֆորովիին», որ իր օժանդակ ընդունել էր Լեմբերգի հայ-կաթոլիկ արքեպիսկոպոսից:

Բրիտտոֆորովի երկար չը կարողացաւ վարել իր պաշտօնը. նա վախճանվեց 1816 թ. մարտի 3-ին: Նրա փոխարին, 1818-ին հայ-սերական հրամանով նշանակվում է Անտոն եպիսկոպոս Բուրադեան: Սա մի շատ հետաքրքիր անձնավորութիւն է, որի մասին արժէ մի երկու խօսք ասել:

Բուրադեան (=Buradian, ինչպէս կարդում ենք լատիններէն գրութիւններէ մէջ կամ Պուրադեան, ինչպէս ստորագրում էր ինքը, տարբերութիւնը առաւել հնչման մէջն է) ծնվել է 1760 թ. օգոստոսի 6-ին Բուրադիսում կա-

թոլիկ ծնողներից, քահանայ է ձեռնադրվել Կ. Պոլսում, 1790-ին և Մոզդուլի հայ-կաթոլիկներին խնդրեքով եկել է Մոզդուլ 1792-ին, ուր, ինչպէս գրում է ինքը, «ամս ութ եղէ հոգևոր կաթոլիկ Աթոլեյանու և բոլոր ուղղափառ ընակցաց Կովկասում»: 1810-ին նա դառնում է լուսաւորչական և Նիքիմ կաթոլիկոսի հետ գնում է «յերկիրն Արարատու, որ է տեղի ուխտի և երկրպագութեան»: Այնտեղ, Կարսի և Ախալցխայի ժողովրդից ստացած վկայականի հիման վրա կաթոլիկոսը նրան եպիսկոպոս է ձեռնադրում 1815 թ. մայիսի 9-ին: Հետեւալ տարին նա վերստին կաթոլիկութիւն է ընդունում, գնում է Լիբանանի հայ-կաթոլիկներին վանքը, ուր մնում է մէկ տարի և ապա 1817 թ. յունիսին գալիս է Կարաաղազը, Խրիմում:

1818 թ. մայիսի 15-ին Արքեպիսկոպոս Ներկայանում է Ռուսաց կայսր Ալեքսանդր I-ին, որը խոստանում է նրան հաստատել թեմական առաջնորդ հանգուցեալ Բրիտտոֆորովիին տեղը: Բայց նախ քան այս պաշտօնին կոչվելը կաթոլիկութիւնը մի ինչ որ իշխան Գոլդցինի միջոցով, բացատրութիւն է պահանջում նրանից իր կրօնամիտութեան պատճանքները: Բուրադեան տալիս է պահանջված բացատրութիւնները, որոնք բաւական հետաքրքրական են, բայց մեր նպատակից դուրս է այստեղ նրանց վրա կանգ առնելը: 1818 թ. յուլիսի 12-ից կայսրը հաստատում է նրան, բայց դրանով խնդրեք չէ վերջանում, որովհետև Հռոմը հակառակվում է՝ կասկածելով գնաւելով նրա անցեալը: Այն ժամանակ նա աղբիւրագրով դիմում է պապին 1821 թ. յունիսի 16-ին: Դիմելով հաստատութիւնը Հռոմից չը ստացած, Բուրադեան վախճանվում է 1822-ին: Թէև, ինչպէս ասացինք, Բուրադեան եպիսկոպոսը Ռուս կաթոլիկութեան կողմից որոշված էր, բայց Հռոմից հաստատված չը լինելով, իրօք Բրիտտոֆորովիին մահ վանից յետոյ թեմը կաթոլիկութեան էր մի հայ վարդապետ՝ տէր Անտոն վ. Վարդեղոսովիին որ նոյնպէս մեռել է 1822-ին:

1810 թ. յուլիսի 7-ի ուկազը հրամայում էր, ի միջի այլոց, որ Ռուսաստանակ հայ-կաթոլիկների համար յատուկ կղերանոց հիմնվի, բայց, դժբախտաբար, այդպիսի կղերանոց ոչ մինչև 1822, ոչ էլ այնուհետև հիմնվեց: Դրանից յետոյ կաթոլիկութիւնը 1832-ին Վիլնայի համալսարանում ճիստատեց «Փակուլտէտ հայ-կաթոլիկ դասախոսութեան համար» (Факультетъ для армяно-католическаго преподаванія), բայց այդ էլ ապարդիւն մնաց: Մասնաւոր Կովկասի կողմերից ոչ մէկը օգուտ չը բաղեց այդ փակուլտէտից:

Մեր այս տեսութիւնից պարզ երևում է, որ Ռուսաստանում հայ-կաթոլիկների համար յատուկ թեմ և սեփական, հայագրի եպիսկոպոս հաստատելու հարցը նոր բան չէ, այլ ուղի 100 տարվայ գոյութիւն ունի և նա զբաղանալի արդէն վճռված է եղել Ալեքսանդր I կայսրի օրով: Միայն պատահական հանգամանքներ արգելք են եղել, որ եպիսկոպոսական աթոռը շարունակվէր Մոզդուլում: Նախ Վրաստանի միացմամբ և ապա 1829-ի պատերազմից յետոյ Ախալցխայի առումով և Թիւրքիայից բազմաթիւ գաղթականների դաւադրեք յանդիմանելու տեղափոխվում է Լեհաստանից Կովկաս և հայ-կաթոլիկներին եկեղեցական վարչութեան հարցի կարևորութիւնը աւելի զգալի է դառնում Կովկասում, քան Լեհաստանում և Խրիմում, ինչպէս որ էր մինչև այն ժամանակ: Անցնենք ուրեմն Կովկաս:

Մարտիան

ՓՈՒՆԱՐԿԱՆ ԲԱՎՈՐՈՅԻՆԵՐԻ ՀԵՏ

Վաղ առաւոտանից, մայիսի 4-ին, արդէն սկսել էր կենդանութիւն տրեք ըրաղբում: Շատ թէ պաշտօնական և թէ ոչ պաշտօնական անձեր շտապում էին Բաղլաբի կայարանը, որտեղ պետի կանգ առնէր Փոխարքան: Կէս օրվայ ժամը 2-ին գնաց արտակարգ գնացքը:

որ յատկացրած էր պատգամաւորութիւններին և ներկայացուցիչներին:

Բալլադերի կայարանը իր ամբողջ երկարութեամբ շրջի զարգացած էր կանաչներով, դրօշակներով, իսկ պլատֆորման ծածկված գորգերով:

Ժամանակաւոր գնեքալ-նահանգապետ իշխան Ամիրխանի կարգադրում էր թէ զօրքի և թէ պատգամաւորների կանգնելու տեղերը: Վերջապէս ժամը 4 և 20 րոպէին հանդարտ կերպով կանգ առաւ Փոխարքային բերող արտակարգ գնացքը և սովորական պաշտօնական — ձեռքի ցերեմոնիայից յետոյ սայլօն-վագօնից դուրս եկան կոմսը և կոմսուհին, որոնց դիմաւորեցին թարմ ծաղիկներէ շքեղ փունջերով և կողովներով, որից յետոյ մօտեցան շարքով կանգնած պատգամաւորութիւններին:

Ամենից առաջ ողջունեց ուղղափառ հոգեւորականութեան մեծը՝ Ա. Ի. Իւնիցկին մի քանի խօսքերով, որից յետոյ հայ հոգեւորականութեան ներկայացուցիչ Ջաւէն վարդապետը ողջունեց բարի գալուստը հետեւեալ խօսքերով. «Անդրկովկասի շէնքում ողջունում եմ Ձերը պայքարափայլութեան և կոմսուհու մուտքը մեր երկրին: Աղօթում եմ Աստուծուն, որ Նա Ձեզ ոյժ տայ կառավարելու մեր թանգազին հայրենիքը ի բարօրութիւն նրա բազմաթիւ ազգութիւնների և բոլոր Ռուսիային»:

Ապա հայ հասարակութեան ներկայացուցիչ պ. Կոնստանդին Ստախանը դիմեց կոմսին հետեւեալ խօսքով.

«Բազուկ հայ հասարակութիւնը մեզ արժանացրել է Ձերը Պայծառափայլութեան Կովկաս գնալը շնորհաւորելու պատէին: Բաղդաւոր և հպարտ մեզ վրա դրած պարտականութեամբ, մենք ասում ենք Ձեզ, կոմս, և Ձեր ամուսնուն, կոմսուհուն.

«Բարի էք եկել:

«Մենք, Բազուկ հայերս, հոգեպէս ցաւում ենք, որ Ձեզ, կոմս, չենք դիմաւորում այն շքեղութեամբ և հանդիսաւորութեամբ, ինչպէս մենք իր կամենայիք դիմաւորել Կայսրի փոխարքային:

«Ձէք սազում, Ձերը Պայծառափայլութիւն, այդ շքեղութիւնը և հանդիսաւորութիւնը մեզ, որ մօտ ժամանակներում թաղել ենք մեր մի քանի հարիւր եղբայրներին՝ կոտորված այնտեղ, Բազուկ փողոցներում և հրապարակներում:

«Մի պահանջեք մեզից այդ, կոմս: Թող այդ փառահերոսութեանը փոխարենն ոչ ազդակալի, բայց մեր ուրախութեան անկեղծ արտայայտութիւնը այն բանի առթիւ, որ մենք, վերջապէս, տեսնում ենք Ձեր մէջ մի ժամանակ հրաշալի, բայց այժմ անբոված, տանջված և քայքայված մեր երկրի խաղաղութեան և հաշտութեան աւետարներին...»

«Մենք տեսնում ենք Ձեզ, կոմս, և հաստատ հաւատում ենք, որ Ձեր գալույժը կովկասեան պատմութեան վերջի տարիների մօտայ յիշողութիւնները անհետ կը կորչեն, կը կորչեն, ինչպէս մի ծանր կօշմար և որ մեր կեանքում կը սկսէ մի նոր, փառաւոր շրջան, երբ դուք, մօտ ծանօթանալով այն հայերի հետ, որոնց գուր, գուցէ, կը կոչէք օգնել Ձեզ Կովկասի վերջերը բռնակցելու, ուղիղ և ազնիւ կերպով նայելով մեր Կայսրի աչքերին, կասէք. «Այո, հայ ժողովուրդը այն ժողովուրդն է, որի վրա կարող է յուսալ ամբողջ Ռուսիան և որին վիճակվում է, ինչպէս և հին ժամանակներում, միջնորդ և ուղեցոյց լինել նրա կուլտուրական և գիտական ձեռնարկութիւններին Արեւելքում:

«Նորից բարով էք եկել, կոմս: Բարի էք եկել և թող օգնէ Ձեզ Տէրը աշողութեամբ կատար անել Կայսրի Ձեզ վրա դրած ծանր, բայց չափազանց շնորհակալ պարտականութիւնը...»

Այս զգացված խօսքերին կոմսը պատասխանեց. «Երկրում հաստատելու համար այն հաշտութիւնը, որի մասին դուք ասում էք, անհրաժեշտ է փոխադարձ վստահութիւն. ինքս անձամբ կամենում եմ կատարել խաղաղութիւն: Այդ է Կայսրի իմ վրա դրած պարտականութիւնը և յոյս ունեմ իրագործել ձեր խոստովանած ոյժերի օգնութեամբ: Առանց հանգստութեան երկրի խաղաղ կուլտուրական զարգացումը անկարելի է: Շնորհակալ եմ ձեզից ձեր բարի ցանկութիւններին և առաջարկած աշակցութիւններին համար:

Նախարարներու դիմելու խորհրդի և բօրնայի կողմից խօսեց պ. Ստախան թաղիստեանանցը հետեւեալը. «Ձերը պայծառափայլութիւն, կոմս Իլլարիօն Իվանովիչ: Բազուկ բօրնայի կոմիտեում և նախարարներու դիմելու խորհուրդը, ինչպէս տեղական առևտրի և ար-

դիւնաբերութեան ներկայացուցիչներ, ողջունում են անկեղծութեամբ Ձեր բարի գալուստը: Ձեր, հեռաւոր հիւսիսից եկածիդ, բարի համբաւը, Ձեր քրտազին և ուշադիր վերաբերմունքը դէպի Կովկասի ժողովուրդների ներկայացուցիչները մայրաքաղաքում, Ձեր անձնական և մօտիկ ծանօթութիւնը Կովկասի մարդկանց և բնութեան հետ, ընդհանուր բերկրանքով լսած Ձեր դիմումը՝ երկրի ազգաբնակչութեան հասարակական ոյժերին, Ձեզ հեռավորան գործակցելու հրաւերը—այդ բոլորը մեզ լի ու լի հաւատ են ներշնչում, որ մեր երկրի վրայից կախված մօտայ և դժգոհ ամբողջ շրջանում կը ցրվեն, որ մօտ են այն պայծառ օրերը, երբ տանջված և հիւժժված Կովկասը նորից կը վերածնվի և կը վերադառնայ խաղաղ, հանգիստ, կուլտուրական կեանքին: Հաւատում ենք, կոմս, որ մօտ է մեր վաղուց ցանկացած ժամը, երբ երկրի, Ձեր հմուտ և մարդասէր ղեկավարութեամբ, ձեռք կը բերէ այն բոլորը, ինչ որ անհրաժեշտ է մեր ժողովուրդների հարուստ ոյժերի ազատ զարգացման, որոնք ոգևորված են հայրենի երկրի հետ կապվելու ամենաշնորհ զգացմունքներով»:

«Նրա երկրի բնութեան շուրջ ձեռքով շաղ տուած անհամար հարստութիւնները կեանքի կոչված կը լինեն և գործ կը դրվեն առևտրի և արդիւնաբերութեան՝ ժողովրդական բարգաւաճման և բարօրութեան հզօր հիմքերի,—ազատ զարգացման համար:

«Մեր սրտի խորքից մաղթում ենք Ձեզ, կոմս, ոյժ՝ ծանր, բարձր-պատասխանատու, բայց և բարձր-վեր խնդրի—այն է մեր թանգազին երկրի խաղաղացման, հանգստացման և շէնացման իրագործմանը՝ ի փառս ամբողջ Կովկասի, ի փառս ամբողջ Ռուսաստանի:

«Եւ թող Ձեր կառավարութիւնը լինի բարիտար ու անփոփոքիկ:

«Նորից ոգով և բարեմաղթութիւններով խօսեցին հրեական, մանկեղական և մօլօկան համայնքների և քաղաքային ինքնավարութեան ներկայացուցիչները, որոնց շնորհակալութիւն էր յայտնում կոմսը և յոյս տալիս, որ տեղական կարող ոյժերի աջակցութեամբ իրան կաշտով իր վրա դրած ծանր պարտականութիւնները աշողութեամբ ի կատար անել:

Ապա 5 ժ. 10 ր. միահամուտ «ուսանքի» ուղեկցութեամբ գնացքը շարժվեց, տանելով իր հետ թանկագին հիւրերին և յոյսերի ահագին կոյտեր:

Փոխարքային ուղեկցում էր Բազուկի նահանգի սահմաններում նահանգապետ իշխան Նախալիձէ, իսկ Բալլադերից իրացան նաև գեներալ-նահանգապետ իշխան Ամիրխանը:

Ռ. Յովհաննիսեան
Բ ա գ ու .

ՇԵՑԵ. ՈՒԼ-ԻՍԼԱՄԻ ԶԱՌԸ

Մենք հաղորդել էինք, որ Թիֆլիսի մահմեդական հոգեւորականութեան ներկայացուցիչները արտասանել էին ձառեր Փոխարքայի մզկիթներն այցելութեան ժամանակ:

Շիաիները մզկիթում անդրկովկասեան շէյխուլ-Իսլամը ողջունեց Փոխարքային հետեւեալ խօսքով.

«Ձերը Պայծառափայլութիւն: Մանր, բայց Ամենակարող Ալլահի օգնութեամբ մեր թանգազին Կովկասի կեանքի շուտանցով պայծառներում, երբ սկսվեց յուզվել նրա ազգաբնակչութեան մի մասը և անհրաժեշտ համարվեց յանձնել երկրի խաղաղացումը Բարձրագոյն իշխանութեան բացառական վստահութիւնը վայելող անձի, Օգոստոսփառ Ինքնակալի ընտրութիւնը ընկաւ ձեզ վրա, և դուք, Ձերը Պայծառափայլութիւն, յանձն առաք այդ ծանր միսիան, ղեկավարվելով մի միայն հաւատարիմ հպատակութեան զգացմունքներով դէպի Թագաւորը, հայրենասիրութեամբ դէպի հայրենիքը և մարդասիրութեամբ դէպի Կովկասի ազգաբնակչութիւնը, որովհետեւ ում չէ յայտնի, որ Կովկասի Դիւանը Հրամանատարի պաշտօնը կատարելապէս ոչ մի տեսակէտով չէ կարող հրապարակել լինել ձեզ համար,—մի բարձրաստիճան անձի, որ վաղուց վայելում է այս աշխարհի բոլոր բարձր բարեբերը:

Այդ պատճառով համարելով ձեր նշանակումը Փոխարքայ Թագաւոր Կայսրի բացառական ուշադրութեան նշան դէպի՝ Կովկասի կարեւորները, մենք, մահմեդականներս, հէնց որ լսեցինք այդ նշանակման մասին, կատարելապէս համոզվեցինք, որ մեր երկրի համար բացվել է նոր դարաշրջան,—դարձադիւրս մարդասէր և արդարացի վերաբերմունքի դէպի Կովկասի ժողովուրդները օրինական և արդարացի շահերը

և ձգտումները, իսկ մահաւանդ մահմեդականները, որովհետեւ մենք, մահմեդականներս, Ռուս Թագաւորների վաղեմի հաւատարիմ ծառաներս, երբեք ոչ միայն գործով, այլ և բանիւ ոչինչ սեպարատիստական զգացմունքներ չենք ունեցել: Եւ չեն կարող սեպարատիստական մտքեր ունենալ մահմեդականները, որովհետեւ Իմամ Մուսէյ-Քեհազումի սրբազան խաղաղ ասում է. «Մի կործանէք ձեզ անհնազանդութիւն ցոյց տալով Թագաւորին. ի՞նչ Թագաւորը արդարադատ է, այն ժամանակ աղբիւսեցէք Աստուծուն նրա Թագաւորութիւնը երկարատեւելու համար. իսկ ի՞նչ նա աւարդար է, աղաչեցէք Բարձրեալին նրա սիրտը փափկացնելու մասին, որովհետեւ ձեր բաղդը և հանգստութիւնը նրա ձեռքում են. բացի դրանից, արդարադատ Թագաւորը պէտք է մեծարված լինի հպատակներին, որպէս սիրելի հայրը. ուստի խնդրեցէք Ալլահից Թագաւորի համար այն, ինչ որ խնդրում էք Ամենաբարձրեալից ձեզ համար, և մի ցանկանաք Թագաւորի համար, ինչ չէիք ցանկանայ ձեզ համար»: Սակայն, չը նայելով մահմեդականներին ուղղափառութեանը, մենք դժբաղդաբար, մեծարված և անհասկանալի անվստահութեան պատճառով դէպի մեզ, սաստիկ սահմանափակված ենք մեր կրօնական, քաղաքացիական և քաղաքական իրաւունքները մէջ, որի պատճառով, եւրօպական կուլտուրայի տեսակէտով, այնպէս յետ ենք մնացած ոչ միայն կայսրութեան բուն ազգաբնակչութիւնից, այլ և մեր դարաւոր հարևաններից—Դաւիթից, Ձերը Պայծառափայլութիւն, ինքնից, թէ որպիսի ուրախութեամբ և երախտագիտութեամբ լըցվեցին մեր սրտերը դէպի ձեզ, երբ իմացանք այն խօսքերը, որ Ձեր Պայծառափայլութիւն ասել է Պետերբուրգում ձեզ ներկայացող կովկասեան մահմեդականների պատգամաւորութիւններից մէկին: Լսելով Նեւանեան պատգամաւորների միջնորդութիւնները մահմեդականների կարիքների մասին, Ձեր Պայծառափայլութիւնը բարեհաճել էք պատասխանել. «Ես հաւատացած եմ, որ մահմեդականները հաւատարիմ հպատակներ են և ես ամեն բան կանեմ նրանց իրաւունքները Ռուսաստանի մնացած հպատակներին իրաւունքների հետ հաւասարեցնելու համար»:

Դրանով ամեն բան ասված է: Մահմեդականները հէնց այդ են կամենում—հաւատար իրաւունքներ Ռուս Թագաւորի ուրիշ հաւատարիմ հպատակների հետ: Մենք հաւատում էինք, մենք խորը համոզված էինք, որ մեզ համար ձեր թանգազին խօսքերին կը հետեւէ և գործը, և ամբողջ աշխարհը կը տեսնէ ձեր խօսքերի մարմնացումը իրական ձևի մէջ, և ահա, այս օր, բոլորը անկայատի համոզվեցին այդ բանում: Եւ յիշաւ, հէնց ձեր ասածին, որ ձեզ համար բոլոր ժողովուրդները հաւատար են, որովհետեւ դուք յիշեցիք մեր մասին, և չը նայելով հէնց նոր կատարած հեռաւոր ծանապահօրհորութեան դժուարութեան և անխուսափելի յոգնածութեանը, այցելեցիք և մեր համեստ մենաստանը: Իսկ ի՞նչ յիշել, որ դուք, Ձերը Պայծառափայլութիւն, առաջին էք Կովկասի կառավարչները, որ Թիֆլիսի մահմեդական ժամանակացումը էք և մզկիթը, այն ժամանակ դուք միայն մասամբ կարող էք հասկանալ այն անպատմելի ուրախ զգացմունքները, որ մենք զգում ենք, կովկասեան մահմեդականների համար բառի բուն մտքով այս պատմական մօմէնտին: Լսելով, որ ձերը պայծառափայլութիւնը այցելելու է մզկիթը ձեր Թիֆլիսի մօտ գործելու օրը, այստեղ հաւաքվեցին Անդրկովկասեան երկրի բոլոր անկեղծների մահմեդական ազգաբնակչութեան ներկայացուցիչները և լիարժեքութիւն տուին ինձ խնդրել ձերը պայծառափայլութեան արկանի առ ոտս Թագաւոր Կայսրի սիրտը, անսահման անձնութեան, երկեղած շնորհակալութեան զգացմունքները և վկայել, որ Նորին Կայսրական Մեծութեան Փոխարքայի խօսքը միշտ օրէնք կը լինի Անդրկովկասեան երկրում բնակվող շիա դաւանանքի հաւատարիմ հպատակ մահմեդականների համար: Եւ թող օրհնէ ձեզ Ալլահը ձեր աշխատանքների մէջ: Եւ թող տայ ձեզ առողջութիւն, ամբողջութիւն և ոյժ: Եւ թող երկարացնէ ձեր մեզ համար թանգազին կեանքը: Իսկ մենք ընդմիջում կը պահպանենք մեր և մեր սերունդների սրտեւրում խնդազին յիշողութիւն այս օրվայ մասին»:

ՓՈԽԱՐՔԱՅԻ ՆԱԽԻԶԻՆԻՆԻ ԿԱՅԱՐԱՆՈՒՄ

Մայիսի 3-ին
Երէկ, ամսիս 2-ին, Նոր-Նախիջևանի և Բա-

տովի հայերը Նախիջևանի կայարանում դիմաւորեցին Կովկասի փոխարքայ կոմս Վերօն-ցով-Դաշկովին և նրա ընտանիքին: Դեռ գնացքի գալուց շատ առաջ կայարանում հաւաքվել էր երկուսից հայերի մեծ բազմութիւն: Երկաթուղու գծից մինչև սենեակը փակված էր կարմիր մահուդ և նրա կողքերին շարած գեղեցիկ ծաղիկներով ծաղկամաններ: Սենեակը թաւշեայ թանգազին բազմոցներով և խալիկներով զարդարված էր: Ընդհանրապէս արել էին այն ինչ կարելի էր օր ու կիսվայ մէջ կատարել Նախիջևանի կայարանի նման մի յետ ընկած և անշուք տունը զարդարելու համար:

Դրան մուտքի երկու կողմերում շարված էին Դոդոյեան դպրոցի աշակերտները իրանց վարժուհու հետ, ձեռքերին բնած թարմ ծաղիկներ լինելով: Երբ գնացքը կանգնեց կայարանի առաջ և փոխարքան դուրս եկաւ իր վագօնից, ընդունողների կողմից դիմաւորեցին Բօստովի և Նախիջևանի քաղաքապետն ու վերջինի քաղաքապետը ծաղիկեայ մի սիրուն փունջ բռնած ձեռքի. դրա մօտից անցաւ փոխարքան և մօտեցաւ հայերի կողմից աղ ու հաց մատուցող պարոններին— «Պերագովսկի Կրայ» թերթի խմբագիր պ. Յարուսթիանին և թեմական դպրոցի տեսուչ պ. Չարխանին: Պ. Յարուսթիանին բարի եկաք լուր բարեմաղթութիւնները և հայերի կողմից առած ցանկութիւնները լսելուց և շնորհակալութիւն յայտնելուց յետոյ, փոխարքան նրա հետ և իշխանուհի տիկինն ու օրիորդները դիմեցին դէպի սենեակը, ուր տեղիս յաջորդ Մուսէ վարդապետը, մասնաժողովի յարգելի անդամները և հայ տիկինները սպասում էին թանգազին հիւրերին:

Այդտեղ ներկայացվեց հայերի կողմից պատգամված խնդիրը կամ ուղերձը, ուր նկարագրելով մեր վերջին տարիների կրած անարդար և ոչնչով չարդարացող հալածանքներն ու նեղութիւնները, փոխարքն հայ ժողովուրդի դէպի ուսաց գահը և պետութիւնը ցոյց տուած հաւատարիմ հպատակութեան՝ յոյս էր յայտնած, որ այսուհետեւ այդ անարդարութիւնների ու անհաւասարութիւններին վերջ կը դրվի և շնորհիւ նոր փոխարքայի, խաղաղութիւն ու անդրբերութիւն կը տրեւ հայոց ազգի, եկեղեցու և կաթողիկոսի վերադառնած ու բռնաբարված իրաւունքները կը վերականգնվեն:

Այնուհետեւ մի շատ ոգևորված բանախօսութիւն արաւ յանձնաժողովի անդամ երդուեալ հաւատարմատար պ. Գ. Չախուշեանը, նոյն մտքով, ինչ մտքով կազմած էր ուղերձը: Հաւաքում ի միջի այլոց ընդգծեց իր ձառի այն կտորը, ուր խօսեց այն անտեղի մեղադրանքների մասին, որոնք բարդում էին հայ ազգի վրա իբր հակապետական և յեղափոխական ու խռովարար ազգի վրա: Պարոնը շեշտեց, որ ի՞նչ իբր աղ յեղափոխութիւնը կայ Կովկասում՝ նշանակում է երկրը բարեկարգ վիճակի մէջ չէ և իր մէջ պարունակում է յեղափոխութիւն ստեղծելու պայմաններ, որոնց իբր հմուտ բժիշկ պէտք է արմատախիլ անէ և երկրում խաղաղութիւն մտցնէ նոր Փոխարքան: Հայերը իրանց բաւարարութիւնն ստացած կը համարեն, երբ կովկասեան միւս ազգերի հետ միասին իրաւունք կը ստանան ապրելու իբրեւ ինքնուրոյն ազգեր, իրանց յատուկ լեզուով, առանձին կրօնով ու սովորութիւններով, առանց որ և է տարբերութեան բուն ուս ժողովուրդի վայելած արժօնութեան, համահաւասար իրաւունքներով և իբրեւ իրանց բուն երկրի ազատ քաղաքացիներ, առանց որ և է իրաւունքների սահմանափակումներին:

Բոլոր ցանկութիւններին Փոխարքան պատասխանեց հաճոյքի զգացումներով և խոստացաւ տեղ հասնելուն պէս ձեռնարկել երկրի խաղաղացման և տիրող անօրմալ դրութեան վերացման, որը միակ նպատակն է Թագաւոր Կայսրի և իր: Փոխարքայի ամուսինը կոմսուհին ևս խօսակցելով իրան ծաղիկեայ փունջ ներկայացնող և ընդունող հայ տիկինների հետ, ի միջի այլոց յայտնեց, որ իր ամուսինը հիմնովին կողմնակից չէ այժմեան Կովկասում տիրող ուղղութեանը:

Այնուհետեւ սիրալիւր կերպով Փոխարքան և իր ընտանիքը բաժանվեցին հայերից, դուրս եկան սենեակից դէպի վագօնը: Այդտեղ հալաքորեալներ մի քանի խմբեր խնդրեցին ներկայացրին և խնդրեցին իրանց դառն վիճակը բարւոքում և ապատութիւն: Մրանց էլ խոստանալով շուտափոյթ կարգադրութիւն՝ մտաւ վագօնը և մի քանի րօպէից յետոյ գնացքը ընթացաւ դէպի Բօստով, բարձրաձայն «ուսանքի» ուղեկցութեամբ, որոնք նոյն ոգևորութեամբ շարունակում էին մի քանի վայր՝

